

ZE SOVĚTSKÉHO ZAJETÍ DO POLSKÉ ARMÁDY

Vzpomínky Józefa Franka

Ze sovětského zajetí do polské armády

Vzpomínky Józefa Franka

Vyšehrad

Na titulním listu:
Józef Franek jako příslušník
polského letectva ve Velké Británii

Copyright © Józef Franek, dědicové 2010

ISBN 978-80-7021-053-4

V SOVĚTSKÉM ZAJETÍ

Branec v pracovním oddíle

Mohl to být vydařený rok. V dubnu jsem dovršil devatenáct let, v červnu jsem ukončil seminární kurs při Pedagogickém lyceu na Bobrku v Těšíně. Po prázdninách jsem se měl stát učitelem. Možná někde v okolí rodných Stanislavic a možná trochu dál, třeba i za Olzou. Netrápil jsem se tím, důležitý byl start v novém povolání. Nic nekalilo můj dobrý pocit. Nezneklidnil mě ani povolávací rozkaz k 15. praporu junáckých pracovních oddílů do Tynne u Sarn¹. No co, obvyklá služba vlasti. Nařízení ministrů vojenství a vnitra o všeobecné branné povinnosti, které není možné brát na lehkou váhu. Týká se to nejen mě – pomyslel jsem si a začal se připravovat k odjezdu.

Rodný dům v Těrlicku, kde jsme bydleli, jsem opustil 15. srpna 1939. Odjel jsem rychlíkem z Těšína. Trasa vedla přes Krakov do Lvova a odtud do Niemowicz². Zde jsme přesedli z pohodlných spacích vozů do vagónů úzkorozchodné dráhy, které nás dopravily do Tynne.

Takže po zdolání osmi set kilometrů jsem začal sloužit. Patřil jsem do skupiny tzv. vojínů základní služby, dostal jsem uniformu a spolu s ostatními jsem byl poslán na dokončovací práce na opevnění. Byl to docela rozlehlý, poblíž řeky Słucz se nacházející úsek fortifikačního systému.³ Plánovalo se ještě utěsnění hráze na přehradě, protože hrozilo zatopení celého terénu. V důsledku toho by nad zaplaveným pásmem kralovaly jen bunkry.

¹ Dnes Sarni (Ukrajina).

² Dnes Nemoviči (Ukrajina).

³ Jednalo se o opevnění na obranu proti případnému útoku ze strany SSSR.

Dny ubíhaly rychle a do jisté míry bezstarostně. Okolo se rozprostírala pole ležící ladem, na horizontu se nejasně rýsovala hradba lesů, docela nedaleko bylo nějaké šlechtické sídlo, ke kterému patřilo obdělávané pole. Kralovala na něm rajčata. Poprvé jsem je jedl syrová, protože u nás to nebylo zvykem. Věřil jsem v sebe, v Polsko a v lidi v mém okolí. Věděli jsme, že válka visí na vlásku, ale nevěštili jsme jí dlouhého trvání. Mě osobně více zarmucovaly ne nejlepší zprávy ze Zaolzí, které přicházely v nepočtených dopisech od rodičů a rodiny.

Útok Německa na Polsko 1. září nás však zaskočil. Začal tak nějak rychle a příliš prudce. Nám, „hochům z Tynne“, také zamíchal kartami.

V pracovním oddíle jsme měli být čtyři týdny, nyní jsme v něm mohli zůstat až do Vánoc...

Władysław Milerski, Jan Kupiec, Józef Franek a Władysław Kisiała na cestě k pracovnímu oddílu v Tynne.

V pasti

Den 19. září jsem si velmi dobře zapamatoval. Odpoledne přišel rozkaz a večer nás naložili do otevřených plošinových vagónů.⁴ Vlak sice vyrazil vytouženým západním směrem, ale místo domů nás měl zavézt sotva do ... Kowla.⁵ Necelých 150 kilometrů.

Byl to vojenský transport. Zaujal jsem místo na plošině vagónu společně s kolegy ze Zaolzí: Władysławem Kisiałou, Janem Kupcem a Władysławem Milerským. Ešalon byl zaplněn různými vojenskými jednotkami a výzbrojí. Po dvou dnech hlemýžďí jízdy, přerušované stále delšími zastávkami v širých polích, jsme zůstali stát na okrajích Kowla. Ležel jsem v polobezvědomí na podlaze. Po špatně prospané noci, během níž jsem ve vysokých horečkách blouznil, jsem se cítil hrozně.

V jistou chvíli se na silnici, která ve vzdálenosti několika desítek metrů probíhala rovnoběžně s tratí, objevily sovětské tanky. Z našeho vlaku padly znenadání výstřely. Tanky na nás ihned zamířily své hlavně a začala kanonáda.

Seskočili jsme z plošiny a po náspu jsme seběhli na louku táhnoucí se mezi tratí a silnicí. Nad našimi hlavami svištěly střely. Oslabený jsem vrávoral, takže mě kamarádi vzali pod paží a zatáhli mě pod nevelký mostek přes opodál tekoucí potok. Za chvíli přestřelka ustala, bylo pouze slyšet jakési volání. Opustili jsme úkryt. Spatřili jsme, jak několik rudoarmějců vyzývá vojáky z rozbitého vlaku k odezdání zbraní. Po odzbrojení byli všichni odvedeni do města.

Kamarádi mě zavedli do kowelské vojenské nemocnice č. 107. Během loučení mě ujišťovali, že se pro mě vrátí, jakmile se uzdravím. „Budu čekat,“ odpověděl jsem.

⁴ Jak zjistila polská novinářka Otylia Toboła, nabídl harcerům (jejichž domovy byly již ostatně okupovány německou armádou; o harcerech viz poznámku 9) major Tome vstup do polské armády, což všichni s nadšením přivítali. Když však vlakem dorazili do Małkini, kde se chtěli přihlásit do armády, přivítaly je výbuchy bomb. Vrátili se proto do Niemowicz a odtud v dešti pokračovali pěšky do Sarn. Zde se dozvěděli o napadení Polska Sovětským svazem a o rozpuštění jejich roty. Otylia TOBOŁA, *Lu-tyńskie tango i inne historie wojenne z Zaolzia*. Czeski Cieszyn 2004, s. 323.

⁵ Dnes Kovel (Ukrajina).

Stále jsme ještě nebyli schopni uvěřit, že se děje něco nedobrého. Ve východních oblastech Rzeczypospolité⁶ mělo být celkem bezpečně, ze strany Sovětů nikdo žádný podvod neočekával. Kdyby mi někdo tehdy řekl, že jsme byli chyceni do pasti, nepochybně bych se mu vysmál. Mezitím se čelisti nachystané na nás Ribbentropem⁷ a Molotovem⁸ začínaly nebezpečně zavírat...

S nožem na nárameníky

Události, o kterých píší, se odehrály 21. září 1939. O čtyři dny dříve, 17. září, sovětská armáda začala obsazovat polské východní oblasti.

Už za tři dny mě dali na oddělení „M“ (škola č. 3) a zároveň mě obdarovali propustkou do města. Rozhodl jsem se své kamarády najít na vlastní pěst. Dostal jsem se na místo, pravděpodobně do nějaké školy, kde se nacházeli uprchlíci z hitlerovci zabraného Slezska. Narazil jsem tu na svého bývalého vedoucího z těrlického harcerského⁹ oddílu Władysława Fujcika a jeho bratra Franciszka, kamarádi z vlaku tu bohužel nebyli. Při té příležitosti jsem se dozvěděl, že se stávají případy, kdy jsou chytány osoby ve vojenských stejnokrojích a odváženy neznámo kam. Tato zpráva se mi zdála být tak nesmyslná, že jsem se rozhodl na ni zapomenout.

Po čtyřech dnech, 28. září, jsem si v nemocnici všiml podezřelého neklidu. Ukázalo se, že nemocnice byla obsazena Sověty. Již násled-

⁶ Polský výraz, který se používá ve významu republika, ovšem jen ve vztahu k Polské republice (Rzeczypospolita Polska; avšak Česká republika je polsky Republika Czeska).

⁷ Joachim von Ribbentrop (1893–1946) – nacistický politik a ministr zahraničních věcí. Mezinárodním soudním tribunálem v Norimberku odsouzen jako válečný zločinec k trestu smrti a popraven.

⁸ Vjačeslav Michajlovič Molotov (1890–1986) – v letech 1939–1949 lidový komisař (později ministr) zahraničních věcí SSSR (později ještě v letech 1953–1956). Dne 23. srpna 1939 podepsal s nacistickým ministrem zahraničních věcí von Ribbentropem sovětsko-německý pakt o neútočení. Na základě tajného dodatku si oba státy mezi sebe rozdělily území Polska. Sověti začali polskou část Ukrajiny a Běloruska obsazovat 17. září 1939.

⁹ V Polsku se pro skauty (junáky) používá označení harcer/harcerka (polsky harcerz/harcerka).

dující den jsme byli se vším vybavením vystěhováni na dvůr a nařídili nám, abychom si odstříhli nárameníky. Na vykonání rozkazu dohlížel rudoarmějec „ozbrojený“ velkým kuchyňským nožem. Pokud někdo neuposlechl, sám zbavoval naše uniformy „znaků kapitalismu“ – jak je označoval. Následně nás seřadili do čtveřic, pečlivě nás spočítali, naložili nás s ozbrojeným doprovodem na nákladní auta a odvezli – zatím neznámo kam.

Tak začal můj osud i neosud válečného zajatce-nezajatce nevyhlášené války. V podobné situaci se ocitly desítky tisíc Poláků: obyčejných lidí-uprchlíků a policistů, vojáků a důstojníků. Teprve o mnoho let později se dovím, jak krutý osud jim byl připraven.

Perfidnost dotazníků

Směřovali jsme na jih směrem na Lvov, ale když jsme během dvou dní ujeli 150 kilometrů, zastavili jsme se v Brodech nacházejících se východněji. Celý transport zajatců, polských vojáků z kowelské vojenské nemocnice č. 107, byl umístěn nejprve na zámku a později ve stájkách vojenských kasáren, které předtím vyčistili rovněž zajatci – polští policisté v tmavomodrých uniformách.

Rozdělili nás do skupin podle toho, jak jsme byli ubytováni, a přidělili nám práci. Naším jediným zaměstnáním bylo zatím zpracovávání seznamů skupin s přesnými osobními údaji. Prostě přišel člověk – jednou v uniformě, jindy zase v civilu – s velkým archem papíru s vyznačenými sloupci a začal ho buď sám vyplňovat, nebo jsme ho vyplňovali my.

Zpočátku se to opakovalo skoro každý den, později s odstupem několika dnů. Během svého skoro dvouletého zajetí jsem vyplnil několik desítek takových „osobních dotazníků“. Pokaždé se měnil obsah otázek, samozřejmě s výjimkou základních osobních údajů.

Nejvíce nás vzrušovala otázka: *Jakým způsobem se chceš vrátit domů?* Pamatuji si, že jsem napsal: *Vlakem do Těšína, potom autobusem do Těrlicka*. Poctivě a přesně. Zatím nás tato otázka měla pouze ujistit v bláhové naději, že jsme v bezpečí a brzy se vrátíme domů.

„Bude transport, odjždíte!“ ujišťovali nás pořád Sověti.

Většina tomu naivně věřila, protože přestaly útky, ke kterým zpočátku docházelo velmi často. Útěk byl snadný, problémy vznikaly až „na svobodě“. Pohybovat se v neznámém terénu sám nebo v menších skupinách hrozilo chyčením do ještě horší pasti. Ukrajinci předstírali vstřícnost, nabízeli dokonce nocleh na slámě ve stodole, ale ráno už dotyčný mnohdy nežil. Také se mi podařilo jednou utéct, avšak po dvou dnech jsem se dobrovolně vrátil do tábora.

Prostě jako v lágru

Tak náš čas utíkal až do poloviny listopadu, kdy vybrali velkou skupinu okolo 150 zajatců a pod eskortou enkávedistů ji přemístili z Brodů do Jaryczowa Starého¹⁰ ležícího více než 20 kilometrů na východ od Lvova. Také jsem se ocitl v té „skupině vyvolených“.

Ubytovali nás v rozlehlém komplexu hospodářských stavení, rozmístěných ve tvaru podkovy. Byly to nějaké stáje nebo obory vybavené patrovými pryčnami z desek. Vysvětlili nám, že se nacházíme v přechodném táboře, ve kterém – jak jinak! – budeme čekat na návrat domů.

„Možná zítra nebo pozítří“, zněla stereotypní odpověď na co raz palčivou otázku: Kdy?! „Zatím budete pomáhat při výstavbě cesty.“

Ovšem tehdy jsme už byli skeptičtí k těmto ujištěním.

Poslední iluze vzaly za své během jedné, dost chladné noci, kdy nás ze spánku vytrhly tlumené zvuky pobíhání kolem tábora. Každý pokus opustit stavení a identifikovat znepokojivý hluk zmařili ozbrojení strážní. Ráno jsme všechno pochopili. Tábor byl obehnán dvojitou řadou ostnatého drátu, na každém rohu byla charakteristická strážní věž. Od tohoto dne se útěk stal už skoro nemožným. Ztratili jsme poslední naději, že Vánoce, od kterých nás dělil necelý měsíc, strávíme v rodném domě. Cítili jsme se být skutečnými válečnými zajatci enkávedistického lágru.

Rozdělili nás na skupiny, tzv. brigády, kterým velel zajatec-brigádník. Na práci nás posílali pod dozorem strážného, který pravi-

¹⁰ Jaryczów Stary, dnes Staryj Jaryčiv (Ukrajina).

delně opakoval výstrahu: „Krok vlevo, krok vpravo a stráž použije zbraň!“

Strážný byl za nás osobně odpovědný, a proto čím byl horlivější, tím častěji nás přepočítával.

Pracovali jsme na stavbě cesty Przemysl – Kyjev, na úseku Lvov – Równe¹¹. Nejčastěji se jednalo o rozšiřování, dláždění, kopání, roz-bíjení kamenného šterku a některé úseky jsme budovali od základů. Podle toho, jak jsme plnili normu, byl určen příděl chleba: 400, 600 nebo 800 gramů na den a prémiové jídlo nazývané „premljuda“¹², které přiváželi na pracoviště. Ostatní se museli spokojit ráno s černou žitnou kávou a řídkou polévkou z různých krup, večer s přidavkem krmné řepy. Kromě toho všichni dostávali na den 20 gramů cukru a asi jeden balíček machorky¹³ na týden. Zpočátku bylo velmi obtížné splnit požadovanou normu, ale časem jsme dosáhli perfektní úrovně v použití metod „socialistického soutěžení“.

Spali jsme na holých deskách. Hned na začátku jsme na pryčnách našli trochu rozházené slámy pokryté velkým prostěradlem pro čtyři osoby, která však zanedlouho začala smrdět a uhnízdil se v ní hmyz. Vyhodili jsme ji. Po nějaké době jsme odevzdávali oblečení do „báně“¹⁴, abychom z něho vyhnali vši – avšak ne vždy s pozitivním výsledkem. Jednou se nás člověk provádějící tuto dezinfekci zeptal, zda jsou u nás také takové „báně“. Když jsme řekli, že nikoli, pokýval lítostivě hlavou: „Vot nekulturnyj narod.“

Poměrně často probíhaly tzv. prověrky. Museli jsme nastoupit na apelplac a nechat si pečlivě zkontrolovat svůj „majetek“. Nikdy jsme se nedozvěděli, co tak usilovně v našich věcech hledali.

Pokud přálo počasí, tak táborový politruk ve volných dnech prováděl na apelplacu tzv. dobrovolné školení. Seznamoval nás s mezinárodní situací a snažil se nám vštípit zásady nového světónázoru. Nebyli jsme příliš chápavými žáky, ale o to obtížnějšími diskutéry. Ne vždy nám politruk dokázal odpovědět na záluďné otázky.

¹¹ Dnes Rivne (Ukrajina).

¹² Odvozeno z ruského výrazu *premlaľnoje bljudo*.

¹³ Název pro nekvalitní hrubý tabák.

¹⁴ Ruská sauna.

K rozumu mě přivedla obyčejná událost. Měl jsem pěknou, bílou vlněnou vojenskou deku. Po odchodu do práce mě po celý den trápi- lo pomyslení, že až se vrátím, nebude už na svém místě. Opravdu, dělalo mi to hodně těžkou hlavu. Nedivil bych se, kdybych z toho dostal infarkt nebo žaludeční vředy. Trvalo to až do chvíle, kdy se moje nejčernější obavy splnily. Deku zmizela. A spolu s ní i moje stresy. Chtě nechtě jsem uznal nadřazenost socialistického vlastnic- tví nad kapitalisticko-buržoazním zvykem něco vlastnit.

Balík na cestě

V polovině prosince, po měsíčním pobytu v Jaryczowě, dominovala v našich večerních rozhovorech sváteční témata. Pomalu jsme se za- čínali smířovat s tím, že blížící se Vánoce strávíme v zajetí. Zároveň jsme začali upadat do posmutnělé, nostalgické nálady. Zachvacovala nás zvláště ve chvílích špatného počasí, když vzhledem k silným deštům a později mrazům a vydatným sněhovým srážkám byly za- staveny práce na stavbě cesty. Nečinnost je velmi unavující. Ven vy- cházely už jen nepočetné brigády určené k úklidu sněhu.

S ohledem na naše oblečení, které se vůbec nehodilo do panují- cích povětrnostních podmínek, jsme se mohli dokonce cítit spoko- jeni. Já jsem například měl děravé boty, značně opotřebovaný har- cerský pracovní oděv z drilichu, který jsem pořád zašival a různé záplatoval, oválnou harcerskou čepici se štítkem a vojenský plášť, který mi místo ukradené deky sloužil jako příkrývka během spánku. Takže jsem se moc do práce nehrnul.

Avšak na druhou stranu sedět zavřený, navíc v nepříliš hygienic- kých podmínkách, bylo stále více k nevydržení. Velmi těžko jsme to snášeli. Bylo mi tehdy devatenáct let a i přes značnou podvýživu jsem cítil, že můj organismus se dožaduje pohybu. Proto jsem také, když mě jednoho nepříliš mrazivého rána určili k odklizení sněhu, pocítil nevýslovnou radost.

Zapamatoval jsem si hluboký úvoz, v jaký jsme přetvářeli cestu vedoucí rovinou. Masy sněhu vyházené na kraj se vršily nad našimi hlavami. V jedné chvíli se na cestě objevilo koňské spřežení a z mí- jejících saní „vypadl“ nevelký balík. Už jsme si na to zvykli. To to-

tiž okolní polské obyvatelstvo, i přes těžké životní podmínky, nám pomáhalo, jak jen mohlo. Šlo teď jen o to, jak nepozorovaně zvednout balíček a tajně ho odnést do tábora. Je třeba přiznat, že ne všichni strážní byli neústupní. Mnoho z nich odvracelo hlavu předstírajíc, že nic neviděli... Byli ovšem i tací, kteří nejen že nepovolovali předávání balíčků, ale dokonce zakazovali zajatcům hovořit mezi sebou. Tentokrát se nám to povedlo. A nejen nám. Podobných balíčků bylo toho dne více. Nacházely se v nich vánoční cukroví, sušené ovoce a především pro nás drahocenné vánoční oplatky.¹⁵ Hned bylo člověku lépe na duši.

Dobrou náladu nám způsobila také důvěrná zpráva, že na Štědrý den jsou pro nás připraveny nějaké dárky. Netrpělivě jsme tedy čekali na svátky, i když se smíšenými pocity. S nábožnou nadějí a vězeňskými rozpaky. Nejedna z nás by to už chtěl mít za sebou.

První Vánoce za dráty

Konečně nastal očekávaný den. Mou brigádu neposlali do práce. Uklízeli jsme, i když jsme spíše předstírali, že uklízíme na svátky. Okolo poledne jsme si všimli, že k bráně přijely dvoje velké sáně naložené různými balíky. K dvoukřídlé železné bráně jsme nesměli bez strážného chodit, a tak jsme z dále pozorovali, co se děje. Strážný zastavil kočího, prohodil s ním pár slov, vrátil se ke dveřím strážnice NKVD¹⁶ a zavolal někoho zevnitř. Vyšel důstojník, rozhlédl se, zamyslel se a ... zavolal jiného a ten dalšího, snad samotného „náčelníka“. Neslyšeli jsme, o čem mluvili, pronikaly k nám jen střípky zvýšených hlasů. Viděli jsme prosící gesta kočího ve vařáku a rozhodné pohyby rukou náčelníka prikazující návrat. Za chvíli se nešťastný vozka (nikdy jsem se nedozvěděl, kdo to byl) obrátil směrem

¹⁵ V Polsku se dodnes v mnoha rodinách pěstuje zvyk dělit se před štědrovečerní večeří (nebo po ní) s ostatními o vánoční oplatek na znamení přátelství (viz dále). Vánoční oplatek je vyroben z vody a mouky a bývá zdoben vánočními motivy.

¹⁶ Lidový komisariát vnitra (*Narodnyj Komisarjat Vnutrennich Děl* – NKVD) – centrální orgán, jenž měl na starosti vnitřní bezpečnost, rozvědku a kontrarozvědku. Od roku 1946 ministerstvo vnitra.

k nám, sejmul kožešinou čepici, sklonil hlavu a pomalým krokem odešel ke koním. Chvíli postál a potom obrátil sáně a odjel. Zamklí jsme se rozešli na ubikace. Stěží lze popsat pochmurnou náladu, jaká zavládla.

Večeře se nám zdála být lepší než obvykle. Díky našim zajatcům-kuchařům byla polévka hustší. Po večeři jsme se podělili o vánoční oplatek a přáli si navzájem pouze jediné: abychom se ve zdraví dočkali příštích svátků doma.

Ze skryší jsme vytáhli cukroví darované na cestě. Každý dostal alespoň jedno. Nikdy v životě (ani předtím ani potom) jsem nejedl tak dobré. Chtěl jsem se pochlubit svými kulinářskými znalostmi a ocitoval jsem názor své matky, který jsem od ní kdysi slyšel:

„Je tak dobré, protože obsahuje hodně vajec. Je to vidět podle barvy.“

Zkušenější mě tehdy upozornili, že žlutá barva pochází nikoli z vajec, nýbrž z kukuřičné mouky.

Začali jsme zpívat koledy, ale po několika slokách nás hlasy přestaly poslouchat. Vzrušení svíralo hrdla. Rozhovor také vážnul. Byli mezi námi převážně starší lidé, kteří doma nechali ženy a děti... Jejich myšlenky se toulaly daleko odtud. I tak jsme jeden za druhým opouštěli shromáždění, odcházejíce na své holé pryčny. Zůstali jsme každý sám se sebou. Za chvíli se barák naplnil šeptem odříkávaných modliteb a tichým vzlykáním.

Dlouho jsem nemohl usnout. Představoval jsem si štedrovečerní stůl a na něm jedenáct talířů. Ten jedenáctý, prázdný, určitě nechali pro mě... I když... Opravdu tam teď sedí? Vždyť od srpna jsem nedostal žádnou zprávu z domova. A přes naši oblast se přehnala válečná vichřice.

Z dopisu, jež jsem v táboře dostal od mně neznámé osoby jménem Gabriela, jsem se sice dozvěděl, že moje rodina žije a je v pořádku, ale od té doby už uplynul nějaký čas. Nyní jsem nemohl mít žádnou jistotu, co se týče osudu mých blízkých. Jsou ještě spolu?...

Cítím náhlé sevření v hrdle. Obrazy a představy se rozmazávají, zastírá je mlha.

Znenadání slyším zvuky známé melodie. Tiché, jakoby z dálky. Na chvíli utichají a znovu se hlasitěji rozléhají. *Bóg się rodzi, moc*

*truchleje...*¹⁷ Vidím, jak se na sousedních pryčnách zvedají hlavy. K zpočátku osamocenému hlasu zpěváka se připojují další a další hlasy. Za chvíli koleduje celý barák. Pochopil jsem. Čas půlnoční mše.

Najednou nastalo hemžení. Z druhého konce baráku bylo slyšet křik a volání. Vystrkuji hlavu a vidím mladého důstojníka NKVD běžícího prostřední uličkou s Nagantem¹⁸ v ruce. Zkřivená tvář, strašný křik. Když stanul pod naftovou lampou visící ze stropu, naše pohledy se střetly. Nedokáží pochopit, o co mu jde. Všechno zakrývá strašný výraz tváře a zvláště očí.

Zpěv utichl, ale ne příliš, protože ne všichni byli připraveni utichnout. Enkavedista se vrátil. Za chvíli se z jeho směru ozval zuřivý štěkot psa. Až nyní nastalo mlčení plné očekávání. Z dále doléhá pouze tlumený rozhovor důstojníka s naším „táborovým starším“, který dobře ovládal ruský jazyk. Nakonec jsme uslyšeli zvučný hlas táborového staršího. Vysvětloval, o co šlo. Službu konající důstojník NKVD byl totiž přesvědčen, že má co do činění se vzpourou válečných zajatců. Po vysvětlení, že se jedná o půlnoční mši, tedy něco ve smyslu „lidového zvyku“, se uklidnil a poprosil o zachování nočního klidu. V opačném případě bude nucen nařídít nástup na dvoře a vyvodit důsledky z neuposlechnutí rozkazu. Poslechli jsme.

Vzpouza válečných zajatců... Teprve teď jsem pochopil, co znamenal strašný výraz jeho očí. Byl to obyčejný strach. Nejobyčejnější lidský strach – stejný, jaký jsem ještě nejednou za život viděl – a to nejen za války...

¹⁷ První sloka z polské vánoční koledy.

¹⁸ Typ revolveru belgické konstrukce (bratři Lén a Émile Nagantové) běžně používaný od roku 1895 v ruské a později sovětské armádě.

Květnové oslavy s překvapením

Když jsme skončili práce na rozšiřování cesty v úseku zajateckých táborů Jaryczów Stary – Podliski¹⁹, přestěhovali nás 27. února 1941 do Słowite²⁰, kde se nacházela filiálka zajateckého tábora Olszanica²¹. Poslali nás na práci do kamenolomu, z něhož byl dodáván materiál na stavbu nového letiště v Olszanici. Podmínky byly neobyčejně těžké, protože všechno se muselo dělat ručně. Používali jsme velmi primitivní nářadí. Naštěstí nám přálo jarní počasí. Po řadu dní od rána do večera svítlo slunce a bylo celkem teplo.

Ve Słowite jsme pracovali do 27. května 1941. Na tu dobu připadly prvomájové oslavy. Už několik dní předtím nás politruk svolal na mítink a oznámil nám milé překvapení. Tento jím často používaný propagandistický trik měl nalákat co největší počet posluchačů. Tentokrát nás však překvapil jinak. Když probral, jako obvykle, mezinárodní situaci, odmlčel se a... oznámil tři volné dny a dodatečný příděl proviantu pro kuchyni! O detailech „svátečního“ jídelníčku nás slíbil informovat po poradě s kuchaři.

Netrpělivě jsme čekali na výsledky oné pro nás tak důležité porady. Za chvíli se vrátil a přesvědčený o bouřlivých ovacích oznámil, že ve volných dnech od prvního do třetího května budeme k obědu dostávat jeden koblížek. Potlesk se nekonal. Zprv, rozhodnutí nebylo pro nás překvapením, protože služební tajemství táborové kuchyně k nám pronikala dost snadno, a zadruhé, ozvaly se hlasy, že bychom raději dostávali více gramů chleba na den. Politruk odešel brumlaje něco o buržoazním nevděku. Na vysvětlenou dodávám, že jídelníček byl stejný jako v Jaryczewu s tím, že ve zdejší polévce bylo možné kromě krup výjimečně najít droboučké kousky rozvařeného masa nebo ryby. Každý den jsme dostávali po 20 gramech cukru (to se rovnalo krabičce od zápalek) a 400 až 1000 gramů chleba – v závislosti na splněné normě. Chléb tedy představoval základ naší stravy a pořád ho bylo příliš málo.

¹⁹ Dnes Podleski (Ukrajina).

²⁰ Asi 50 km na východ od Lvova. Dnes Słowita (Ukrajina).

²¹ Dnes Velika Vilšanica (Ukrajina).

Avšak politruk své rozhodnutí nezměnil a prvního května jsme k obědu dostali po jednom koblížku. Druhého května koblížek chyběl, místo něj se objevil politruk s vysvětlením, že koblíhy nejsou z důvodu menší havárie v kuchyni. Zároveň nás ujistil, že po jejím odstranění dostaneme, co nám náleží. A znovu se na jeho adresu sypala slova kritiky. Při té příležitosti jsme mu vyčetli, že dosud jsme nedostávali zimní přiděly cukru, jehož transport údajně na cestě z Moskvy uvízl ve sněhových závějích a podle jeho ujištění jsme jej měli dostat hned po prohrnutí cest.

Tentokrát politruk dodržel slovo. Dne 3. května jsme dostali dvě koblíhy a navíc omluvu. Politruk vyjádřil také spokojenost z rychlého odstranění poruchy v kuchyni.

Ale druhý den kypěl zlostí. Během vydávání oběda vběhl rozružený do kuchyně a začal nadávat kuchařům. Křičel:

„To je sabotáž! Na náš svátek jsme dávali po jedné koblize a na váš po dvou!“

Evidentně ho již někdo stihl poučit o tom, co pro Poláky znamená 3. květen. Někteří z nás si uvědomili, do jaké pasti Sověti upadli, avšak nyní se o tom dozvěděli všichni. Kdo by si pomyslel, že za dráty sovětského zajateckého tábora budeme tak vznešeně slavit 150. výročí schválení Ústavy 3. května...²²

Nikdy jsem se nezúčastnil pohoštění u příležitosti polského národního svátku, ale vím jistě, že kdybych na něm dostal koblíhy, třeba od samotného Blikleho,²³ určitě by mi tak neutkvěly v paměti, jako ty táborové.

²² Po tzv. prvním dělení Polska v roce 1772, jehož se účastnily Prusko, Rusko a Rakousko a jež vyplynulo z obecného úpadku centrální moci v polském království, se v Polsku v následujícím období rozvinulo úsilí o reformu státní správy, školství a politického uspořádání, které vyvrcholilo přijetím ústavy dne 3. května 1791. Tato ústava byla na svou dobu velmi pokroková a inspirovaná některými myšlenkami francouzské revoluce, což vzbudilo odpor u konzervativních vrstev polské šlechty, která s podporou Ruska získala kontrolu nad polským územím a dosáhla zrušení většiny reforem včetně květnové ústavy. Neurovnané poměry v Polsku způsobily druhé dělení Polska v roce 1793 (účastnily se jej Prusko a Rusko). Následné povstání Tadeusze Kościuszka bylo poraženo a v roce 1795 proběhlo třetí dělení Polska a tím i zánik polského státu. 3. květen je dnes polským státním svátkem.

²³ Antoni Kazimierz Blikle (1844–1912) – známý varšavský cukrář, zakladatel varšavského cechu cukrářů.

Neočekávaný začátek léta

Na sklonku května 1941 mě z kamenolomu v Slowite přeložili do zajateckého tábora v Olszanici u Złoczowa²⁴. Poslali mě pracovat na stavbu nového letiště k velké míchačce, která byla zapnutá celý den. Po měsíci, dne 22. června, když politruk v neděli, jako obvykle, svolal mítink, jsem dospával noční směnu a nezúčastnil jsem se ho. Teprve později jsem se od kamarádů dozvěděl, jak důležitou chvíli v historii jsem propásl.

Tématem besedy byla oprava informace sovětské tiskové agentury otištěná na stránkách „Rudé zástavy“ ve formě nenápadné poznámky: *Není pravdou, že by se vztahy mezi Německem a Sovětským svazem zhoršily, místo toho je pravda, že... přátelská spolupráce obou států se nezměnila*. Už delší dobu se naši debatěři snažili přesvědčit politruka, že německý *Drang nach Osten* se nezastaví v Polsku, ale on trval na svém. Také, a tentokrát autoritativně, vyloučil takovou možnost a ukončil svou přednášku větou:

„A i kdyby Němci na nás zaútočili, naše stíhačky je na naše území nepustí!“

Když to říkal, ukázal prstem na dva stíhací letouny, které nízko nalétaly na náš tábor. Když se přiblížily, bylo možné snadno rozeznat jejich identifikační znaky: německé kříže. Za chvíli se ozvaly střely. Politruk seskočil z improvizované tribuny a chránil se kusem desky.

Útok hitlerovského Německa na Sovětský svaz se stal skutečností.

Následující den nás vyvedli před tábor a pečlivě nás spočítali. Střežení NKVD jsme zahájili neplánovaný ústup. Během osmi dní jsme prošli Złoczowem, Zborovem²⁵, Jeziornou²⁶, Tarnopolem²⁷ a Wołczyskami²⁸, abychom dorazili do Podwołoczysk²⁹ na bývalé

²⁴ Dnes Zoločiv (Ukrajina).

²⁵ Místo známé bitvy z první světové války v roce 1917, které se účastnili českoslovenští legionáři. Dnes Zboriv (Ukrajina).

²⁶ Dnes Ozerna (Ukrajina).

²⁷ Dnes Ternopil (Ukrajina).

²⁸ Dnes Voločysk (Ukrajina).

²⁹ Dnes Pidvoľčysk (Ukrajina).

polsko-sovětské hranici. Deset až dvacet kilometrů pochodu připadalo na každý den. Na každých deset z nás připadal bochník chleba a tři až pět ryb na den. Jednou více, jednou méně. Jednoho dne jsme se museli úplně obejít bez přídělu stravy. Pouze dvakrát jsme nocovali pod střechou – v opuštěných lágrech, zbývající noci, z toho dvě deštivé, jsme strávili pod širým nebem. Byli jsme stále střeženi, nesměli jsme překročit vyznačenou hranici ani o krok. Před našimi zraky Němci bombardovali nádraží ve Złoczowě a most u Wołoczysk. Během náletů strážní utíkali do polí, ale my jsme mohli pouze sejít z cesty do příkopů. Vše nasvědčovalo tomu, že bychom neměli všichni dorazit do cíle...

Ve starobělském klášteře

V Podwołoczyskách nás naložili do uzavřených vagónů pro dobytek, nazývaných u nás „dobyčáky“, a 1. července jsme vyrazili na východ. Během zastávky v Kyjevě jsme zažili bombardování nádraží. Zavřeni ve vagónech jsme šterbinami a okénky zamřížovanými ostnatým drátem pozorovali, jak nedaleko vybuchují německé bomby. Po dvou dnech jsme opustili Kyjev a 8. července jsme zastavili ve Starobělsku. Zde nás vyložili a umístili ve velkém klášteře přeměněném na lág NKVD. Z nápisů vyrytých na stěnách a na dřevěných pryčnách vyplývalo, že před námi zde byli také polští vojáci-zajatci. Příjmení, někdy s adresami, nebudila žádné pochybnosti. Nikdo z nás však netušil, jak strašný osud je potkal.³⁰

Tábor se skládal z hlavní, rozlehlé a dosti vysoké kostelní budovy a menších klášterních stavení. To vše bylo obehnáno zdí a ostnatým drátem. Většinu času jsem trávil leže na pryčně v kostele. Na nějaké

³⁰ Okolo 3800 polských zajatců ze starobělského kláštera bylo na jaře 1940 postříleno NKVD a jejich těla byla pochována do hromadných hrobů u Charkova. Poláci (důstojníci a také policisté) se nacházeli rovněž v táborech v Kozelsku a Ostaškově. Také je NKVD povraždila a jejich hromadné hroby se nacházejí v Katyni u Smolenska (zajatci z Kozelska – cca 4400) a u obce Mednoje nedaleko Tveru (zajatci z Ostaškova – cca 6300).

práce ven, nejčastěji pozemní, nás odváděli velmi zřídka. Naší jedinou „zábavou“ bylo chození s ešusy do „kuchyně“, čili polního kotle na dvoře, z něhož nám naběračkou dávali denní porci stravy. První dostávali velmi řídkou „polévku“ z povrchu, takže bylo lepší zařadit se do druhé poloviny fronty. Celou dobu nás sužoval hlad, proto to číhání na kousky brambor nebo krmné řepy na dně kotle bylo pro nás tak důležité.

Jednoho dne, když jsem tupě zíral do stropu a přemýšlel o svém marném životě, jsem zaslechl, jak někdo chodí od pryčny k pryčně s otázkou:

„Je tu Franek? Je tu Franek?“

Zvedl jsem se. Nemohl jsem uvěřit vlastním očím. Karol Gabzdyl! Můj blízký kolega z doby před válkou! Karviňák, s nímž jsem seděl v jedné lavici u přijímacích zkoušek do učitelského semináře ve Slezské Ostravě. Od té chvíle mě přestal sužovat tíživý pocit osamocení.

Dne 12. srpna se mezi námi rozšířila zpráva, že moskevské rádio informovalo o vyhlášení „amnestie“ pro nás. Stěží tomu bylo možné věřit, neboť po dosavadních zkušenostech nic nenasvědčovalo tomu, že tak „velký zločin“, jakým bylo nošení polské uniformy v září 1939, by mohl zůstat v sovětském Rusku nepotrestán. Mezitím byla tato zpráva následující den oficiálně oznámena na mítinku. Zároveň jsme byli informováni, že brzy bude na území SSSR vytvořena polská armáda. Těžko se dá popsat, jaké pocity to u nás vyvolalo!

Rozhodli jsme se obrnit trpělivostí, i když od té doby události nenechávaly na sebe dlouho čekat. Už 14. srpna 1941 Władysław Sikorski³¹ podepsal s Josifem Stalinem vojenskou dohodu, která stanovovala podmínky výstavby polské armády v Sovětském svazu z vojáků zajatých, zatčených nebo vyvezených od září 1939.³²

³¹ Władysław Sikorski (1881–1943) – polský generál, v letech 1939–1943 premiér polské exilové vlády v Londýně. Zahynul při letecké katastrofě na Gibraltar.

³² Vojenskou dohodu o výstavbě polských jednotek v SSSR ve skutečnosti podepsal 14. srpna 1941 velitel polské vojenské mise v SSSR gen. Zygmunt Szyszko-Bohusz. Dohoda navazovala na polsko-sovětskou smlouvu z 30. července 1941 podepsanou gen. Sikorským a sovětským velvyslancem ve Velké Británii Ivanem Majským, jíž byly mezi oběma státy navázány diplomatické styky přerušené sovětskou ozbrojenou intervencí v září 1939.

A o deset dní později, přesně 24. srpna, přijel za námi z Londýna plk. Wiśniowski. Z jeho projevu jsem si zapamatoval jednu větu.

„Pánové, v roce 1939 jste byli mobilizováni, nikdo vás nepropustil, takže nadále jste polskými vojáky.“

Následující den jsem byl zařazen do 1. pěšího praporu polské armády v SSSR. Stal jsem se vojákem generála Władysława Anderse.³³

Ponuré zdi a ostnaté dráty starobělského kláštera-lágru jsme mohli opustit 2. září 1941. Dva roky po vypuknutí války, poprvé vojenským krokem a bez stráží NKVD jsme pochodovali na nádraží.

³³ Władysław Anders (1892–1970) – velitel polských jednotek v SSSR. Po evakuaci polské armády ze Sovětského svazu se stal velitelem polského 2. armádního sboru, který se v roce 1944 účastnil bitvy o Monte Cassino. Po válce gen. Anders zůstal v emigraci (byl dokonce varšavskou prosovětskou vládou zbaven občanství), kde také zemřel.

Obsah

Úvodem	7
--------------	---

1. V sovětském zajetí

Branec v pracovním oddíle	27
V pasti	29
S nožem na nárameníky	30
Perfidnost dotazníků	31
Prostě jako v lágru	32
Balík na cestě	34
První Vánoce za dráty	35
Květnové oslavy s překvapením	38
Neočekávaný začátek léta	40
Ve starobělském klášteře	41

2. V tvořící se polské armádě

Podivné vojsko	45
Výprava na berana	46
Na stráži svých... nosů	47
Dávám košem Zosi Terné	49
Škola ve stanech	50
S Broniewským pod moruší	53
Britské nákladáky, indiští řidiči	55
Pod iráckým nebem	57
Zkouška u orlovského „orla“	60
Že jsem byl poutník... ..	62

3 Na britských ostrovech

Vyplutí na moře	65
Útěk do... Ria	66
Jak chutná Evropa	67
Splněný sen	69
Škotka a jmelí	70
Šaty jako vstupenka	71
Urychlená dospělost	72
Přátelé od Olzy	72
Úkryt na střeše	73
Místo frčky zápis do „pay-booku“	74
Můj první let	74
Výcvik trvá	76
Oběd na závěr	81

4 Návrat

Na československém velvyslanectví	83
Poslední Good luck	84
Čaj u plukovníka	87
Úřad si vzpomněl	88

5 Místo poznámek

Kontakt s rodinou a známými	89
Cestou paměti	94

ZE SOVĚTSKÉHO ZAJETÍ DO POLSKÉ ARMÁDY

Vzpomínky Józefa Franka

Z polského originálu Józef Franek:
Z Azji do Europy przez Afrykę a Amerykę,
vydaného Kongresem Poláků v ČR
v Českém Těšíně roku 2003, přeložil,
předmluvou a poznámkami opatřil Jiří Friedl
Typografie Vladimír Verner
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2010 jako svou 945. publikaci
Odpovědný redaktor Filip Outrata
Vydání první. 4,03 AA. Stran 112
Vytiskla tiskárna Ekon, Jihlava

Doporučená cena 148 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, s. r. o.,
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz,
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-053-4